พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ศรีศักร วัลลิโภดม

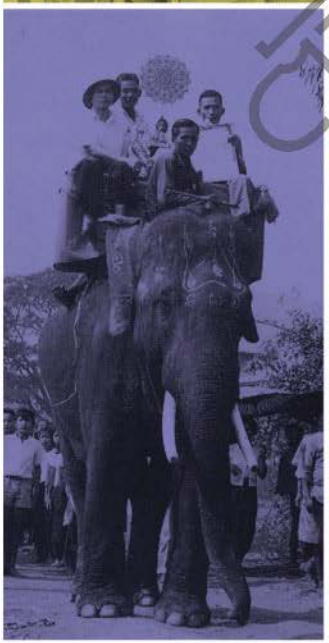

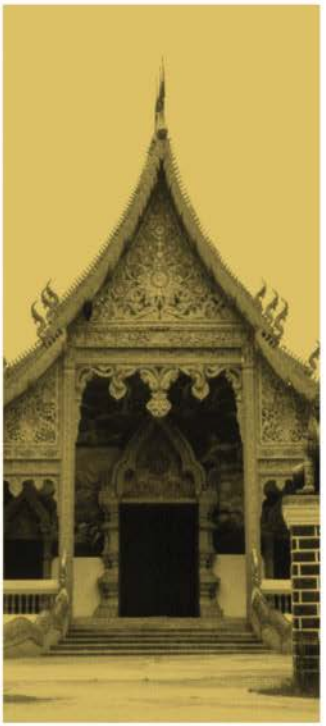

หนังสือ พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ISBN (e-book)

หนังสือ	พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน
ผู้เขียน	ศรีศักร วัลลิโภดม
บรรณาธิการ	วลัยลักษณ์ ทรงศิริ
จัดพิมพ์โดย	มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
พิมพ์ครั้งที่ ๑	ธันวาคม ๒๕๖๑
จำนวนพิมพ์	-
ราคา	๑๔๔ บาท
จำนวนหน้า	๒๒๘ หน้า

ข้อมูลทางบรรณานุกรม
ศรีศักร วัลลิโภดม,
พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน--กรุงเทพฯ

ISBN (e-book)

ตัวอย่าง

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

๓๔๗ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๒๔๑-๑๔๔๔, โทรสาร ๐-๒๒๔๐-๓๓๔๐
Email : Vlekprapaifoundation@gmail.com
www.lek-prapai.org

สารบัญ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ๑๓

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : แนวคิดและวิธีการ ๕๐

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Local Museum) และการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) ๕๘

ภราดรภาพที่จันเสน ๖๖

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับการเลื่อนไหลของความหมาย ๗๓

พิพิธภัณฑ์กับจินตนาการ ๘๖

ชี้ทางออกพิพิธภัณฑ์ไทย ๙๗

การเรียนรู้และประสบการณ์ ๑ ทศวรรษ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจันเสน ๑๐๕

คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ๑๒๔

ตัวอย่าง

ประวัติศาสตร์กับตำนาน ๑๕๒

การปลูกฝังทางวัฒนธรรม [Cultivation] : กระบวนการศึกษา
ทางสังคมที่ขาดไป ๑๖๐

อนิจจาสยามประเทศ : ร่ำรวยวัฒนธรรมเพื่อขาย แต่ล้มละลาย
ในชีวิตวัฒนธรรม ๑๗๐

พื้นที่วัฒนธรรม : การโต้กลับทางภูมิปัญญาของคนใน ๑๘๑

โรงเรียนวัดกับการปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๑๙๘

การขายวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว คือ การขายความเป็นมนุษย์ ๒๑๖

คำนำ
ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม

ตั้งแต่มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เริ่มทำกิจกรรมส่งเสริมความรู้ในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและการศึกษาประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นต้นมา โดยการนำของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ปรึกษาของมูลนิธิฯ โดยเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ รุ่นต่างๆ ได้ร่วมกันทำงานกับชาวบ้านในหลายภูมิภาคของประเทศ มาถึง พ.ศ. ๒๕๖๑ นี้ เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปีมาแล้ว

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นผู้นำคนสำคัญคนหนึ่งที่นำความรู้จากท้องถิ่นเข้าสู่สังคมงานวิชาการในสถาบันการศึกษาต่างๆ และพยายามชี้ให้เห็นว่า การทำงานศึกษาในท้องถิ่นนั้นควรมีความเสมอภาคแบบที่เรียกกันว่า "กระบวนการทำงานร่วมกัน" ซึ่งว่าเป็นแนวคิดหลักของเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ ที่รับนำมาใช้ปฏิบัติ โดยการไม่พยายามชี้นำหรือตัดสินใจแทนชุมชนหรือตัวแทนในท้องถิ่นมากไปกว่าร่วมรับรู้ รับฟัง และตั้งข้อสังเกต แล้วนำไปเผยแพร่ คิด เขียน วิเคราะห์ ปฏิบัติต่อไป

นับว่าอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยท่านแรกๆ ที่นำเอาความรู้ท้องถิ่นกลับไปคืนให้ชาวบ้านได้สร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของตนเองและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยการนำแนวคิดทางมานุษยวิทยาการศึกษาสังคมวัฒนธรรมที่ไม่คิดอยู่แต่กับศิลปวัฒนธรรมเข้ามาเป็นแกนหลักในการทำความเข้าใจและนำเสนอจัดแสดง

รวมบทความ "พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน" นี้ รวมพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๕๑ จนผ่านมาราว ๑๐ ปีแล้ว จึงได้จัดพิมพ์ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ โดยได้นำเอาบทความ "เปิด

ประเด็น" จากจดหมายข่าวมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ในช่วงเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมาเพิ่มเติมขึ้นจากเดิมอีก ๖ บท เพื่อให้เห็นความเคลื่อนไหวในแนวคิดที่เคลื่อนที่ไปตามการทำงานและสถานการณ์ที่ปรับเปลี่ยนไป

โดยบทความทั้ง ๖ เรื่องนี้แม้ชื่อบทความไม่ได้เกี่ยวกับงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยตรง แต่ก็เป็นแนวคิดในเรื่องสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวเนื่องกับสถานการณ์ของยุคสมัยในเวลาต่อมา เช่น เรื่องของการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และตำนานที่ยังคงให้ความคลุมเครือสำหรับการศึกษาความหมายของทั้งสองคำ หรือการท่องเที่ยวที่รัฐมีส่วนส่งเสริมและกระตุ้นให้ท้องถิ่นรับไปสร้างมูลค่าจากประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของตน ซึ่งหากใช้อย่างผิดพลาดก็จะส่งผลกระทบต่อผู้คนในชุมชนและสังคมได้มาก จนถึงการดำเนินชีวิต เช่น การปลูกฝังทางวัฒนธรรมและการปฏิรูปการศึกษา ฯลฯ

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ไม่มีการจัดพิมพ์หนังสือที่เป็นคู่มือหรือการปฏิบัติแบบหนึ่งสองสามทำอย่างไรเพื่อจะสร้างพิพิธภัณฑ์หรือทำงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่เน้นเรื่องราวความเข้าใจจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการทำงานและข้อคิดที่พบเห็นจากการทำงานกับท้องถิ่น ดังเช่นที่อาจารย์ศรีศักรได้เขียนและพูดคุยอย่างสม่ำเสมอมาเป็นระยะเวลากว่า ๓๐-๔๐ ปีแล้ว

จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า "พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม" นี้ คงเป็นแนวคิดและแรงบันดาลใจให้แก่ผู้ทำงานท้องถิ่น นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไปได้นำแนวคิดและประสบการณ์ดังกล่าวนี้ไปปรับใช้ต่อไป

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ
บรรณาธิการฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม

จากผู้เขียน

ข้าพเจ้านึกถึงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพียงแค่อะไรก็ตามที่ขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้คนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาความรู้ สิ่งของ สถานที่ อาคาร และทุนรอนในการจัดการแสดง วิธีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยก็คือ ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง คอยแนะนำช่วยเหลือและสนับสนุนให้คนภายในท้องถิ่นจัดสร้างขึ้น พร้อมทั้งดูแลและถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนภายในด้วย

การดำเนินงานในระยะแรกๆ ของมูลนิธิฯ คือการจัดเชื่อมโยงให้กลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีความต้องการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ของตนมาประชุมร่วมกันเชิงปฏิบัติการ มีการอบรมในเรื่องแนวคิด วิธีการ และการดูงานในที่ต่างๆ และกลับไปดำเนินการ โดยทางมูลนิธิฯ จะช่วยเหลือในการจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุของท้องถิ่นที่ได้มีการสะสมไว้ ทั้งทางโบราณวัตถุ โบราณคดี และชาติพันธุ์ มีการศึกษาให้ได้เนื้อหาความรู้จากบรรดาวัตถุเหล่านั้น รวมทั้งแนะนำให้ผู้รู้ในท้องถิ่นรวบรวมข้อมูลและศึกษาเรื่องราวในท้องถิ่นนำมาสร้างเป็นความรู้

ต่อจากนั้นข้าพเจ้าประเมินความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นใหม่ คือจำเป็นต้องหลุดจากการติดกรอบในเรื่องรูปแบบของการจัดให้มีอาคารพิพิธภัณฑ์และการจัดแสดงที่ให้เห็นความหมายสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในลักษณะเบ็ดเสร็จ หันมาให้คำจำกัดความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นนามธรรมแทน นั่นก็คือหมายถึงกระบวนการเรียนรู้ของคนภายในในการรวบรวมหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมมาสร้างเป็น

ความรู้อย่างมีระบบ แล้วทำการถ่ายทอดให้คนในชุมชนทั้งผู้ใหญ่และเด็กได้เรียนรู้

ความเป็นพิพิธภัณฑ์อาจจะเห็นได้จากการจัดแสดงสิ่งของที่มีความหมายเป็นเรื่องราวในอาคาร ถ้าหากท้องถิ่นที่มีทุนรอนก็อาจกำหนดบริเวณหรือสถานที่ทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมของชุมชนให้เป็นแหล่งอนุรักษ์เพื่อการเรียนรู้และแสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรม ยกตัวอย่าง เช่น การอนุรักษ์บ้านเก่า สถานที่ราชการเก่า วัด พระเจดีย์ ศาลเจ้า หรือพื้นที่ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับตัวแทนแห่งความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นให้เป็นสถานที่ซึ่งผู้คนภายในทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้เรียนรู้ และขณะเดียวกันก็เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติให้กับผู้คนที่มาจากภายนอก

ความหมายและความรู้เกี่ยวกับสถานที่ทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้คือสิ่งที่จะนำไปเชื่อมโยงกับความรู้ที่เป็นองค์รวมทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น อีกทั้งเป็นสิ่งที่จะต้องอบรมถ่ายทอดให้พวกเด็กๆ โดยเฉพาะเด็กนักเรียนได้เรียนรู้ พร้อมกับสนับสนุนให้เด็กๆ เหล่านี้เป็นมัคคุเทศก์ที่จะนำและอธิบายให้นักท่องเที่ยวและผู้ที่มาจากภายนอกได้รู้จักและเรียนรู้

ข้าพเจ้าคิดว่าการเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นกระบวนการสร้างความรู้ที่ไม่ติดกรอบ ติดรูปแบบ และลื่นไหลไปตามสถานการณ์และศักยภาพของท้องถิ่น คือสิ่งที่อยู่ในทิศทางที่เหมาะสมที่นอกจากจะสามารถสร้างสำนึกร่วมของคนในสังคมได้แล้ว ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่จะนำไปสร้างเป็นความรู้ท้องถิ่นให้เด็กได้เรียนกันตามโรงเรียนอีกด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม

“พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น”
กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

(ตัดตอนจากบทความในการเสนอผลงานทางวิชาการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. พ.ศ. ๒๕๔๐)

การจัดพิพิธภัณฑ์ไม่ใช่ของใหม่ในประเทศไทย เพราะปัจจุบันมีพิพิธภัณฑ์มากมายหลายแห่งทุกภูมิภาค ทั้งในระดับชาติ ระดับจังหวัด และท้องถิ่น แต่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นสิ่งใหม่ ไม่เหมือนพิพิธภัณฑ์เหล่านั้น หลายคนอาจจะคัดค้านว่าพิพิธภัณฑ์ตามท้องถิ่นก็มีอย่างมากมายอยู่แล้ว จะไม่เรียกว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้อย่างไร

คำตอบในที่นี้ก็คือ บรรดาพิพิธภัณฑ์เหล่านั้นแสดงหรือให้อะไรที่ทำให้เห็นว่าเป็นความรู้เฉพาะท้องถิ่นนั้นบ้าง เพราะประเพณีการจัดพิพิธภัณฑ์ทั้งในระดับชาติ ระดับจังหวัด และท้องถิ่นที่เป็นอยู่ขณะนี้คือการนำเอาบรรดาโบราณวัตถุมาจัดแสดง ถ้าในระดับชาติ โบราณวัตถุส่วนใหญ่ก็เป็นศิลปวัตถุที่มีคุณค่าราคาแพง มีความเก่าแก่ เพราะมุ่งที่จะแสดงความเก่าแก่และความรุ่งเรืองของชาติเป็นสำคัญ การจัดพิพิธภัณฑ์แบบนี้มุ่งในรูปแบบของการจัดแสดง มีตึกอาคารที่หรูหราราคาแพง แต่ของที่นำมาแสดงนั้นซ้ำซ้อนกันมากมายจนน่าเบื่อเพราะดูแล้วก็สวยงามเก่าแก่ซ้ำๆ กัน หารู้ไปถึงความหมาย ความสำคัญของวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของโบราณวัตถุเหล่านั้นไม่

ตัวอย่าง

ส่วนในระดับท้องถิ่นก็เช่นเดียวกัน ลอกเลียนแบบอย่างในการนำเอาสิ่งของซ้ำแล้วซ้ำเล่ามาจัดแสดง ที่มีเงินหน่อยก็จัดได้สวยงาม

แต่ถ้ายากจนหน่อยก็ดูเป็นโกดังเก็บของไป มองดูแล้วไม่รู้เรื่อง แต่ทั้งหมดก็จะสรุปได้ว่า เป็นการจัดแสดงสิ่งของที่ไม่เห็นคนและชีวิตของคนในท้องถิ่นแต่อย่างใด มิหนำซ้ำยังมีผลร้ายตามมาก็คือ เกิดมีการโจรกรรมสิ่งมีค่าจากพิพิธภัณฑ์เหล่านั้นอยู่บ่อยๆ

ถ้าผู้ใดจะจัดพิพิธภัณฑ์ขึ้นก็ต้องคำนึงก่อนแสดงว่ามีของหรือไม่ มีเงินในการสร้างอาคารที่มีราคาแพงหรือไม่ จนทำให้ผู้ที่อยากมีพิพิธภัณฑ์แต่ไม่มีของและไม่มีเงินใจฝ่อกันไปตามๆ กัน

ข้าพเจ้าจำได้ว่าครั้งหนึ่งเคยได้รับเชิญให้ไปพูดเกี่ยวกับการจัดพิพิธภัณฑ์ที่สถาบันการศึกษาแห่งหนึ่ง มีผู้อภิปรายทั้งหมดห้าคน รวมทั้งข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าและผู้อภิปรายอีกท่านหนึ่งรวมสองท่านกลายเป็นชนกลุ่มน้อยเพราะไม่เห็นด้วยกับชนกลุ่มใหญ่จำนวนสามท่านที่ต่างผลัดกันพูดถึงความยิ่งใหญ่ของพิพิธภัณฑ์ในต่างประเทศ เช่น บริติชมิวเซียม [British Museum] หรือการจัดพิพิธภัณฑ์ในประเทศก็ต้องใช้เงินอย่างมหาศาลจึงจะทำได้ ถ้าหากไม่ได้ตามนั้นก็จะไม่ถูกหลักทางวิชาการและเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เลยทำให้การมีพิพิธภัณฑ์และการจัดพิพิธภัณฑ์กลายเป็นเรื่องยากไป

แต่สิ่งที่ข้าพเจ้าได้รับจากการอภิปรายครั้งนั้นคือ ความคิดในเรื่องพิพิธภัณฑ์ของผู้ร่วมอภิปรายอีกสามท่านนั้นว่าไม่ใคร่สนใจในเรื่องเนื้อหาของสิ่งที่แสดงเลย ดูเหมือนจะมองในแง่ปริมาณของที่แสดงด้วยซ้ำ อย่างการอ้างถึงบริติชมิวเซียมที่กรุงลอนดอน เป็นต้น

ในทัศนะของข้าพเจ้า พิพิธภัณฑ์นี้คือพิพิธภัณฑ์มหาโจรในสมัย

การล่าอาณานิคม ที่ไปเที่ยวเอาสมบัติวัฒนธรรมของชาติโน้นชาตินี้มาสุมไว้ แต่ละเรื่องแต่ละอย่างมีจำนวนมากชิ้นจนเกินความจำเป็น ดูจนหมดเวลาชมก็จับอะไรเป็นชิ้นเป็นอันไม่ได้ เพราะเหตุที่ยัดเยียดมากเกินไปนั่นเอง

ทั้งหมดที่เล่ามานี้เป็นเรื่องที่ต่างกันกับแนวคิดของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสิ้น เพราะข้าพเจ้าไม่สนใจว่าจะมีของที่เป็นวัตถุมีพอจัดแสดงหรือไม่ อีกทั้งไม่สนใจกับรูปแบบของอาคารพิพิธภัณฑ์และวิธีการจัดแสดงด้วยเทคนิคต่างๆ อีกทั้งการสร้างพิพิธภัณฑ์ก็ไม่จำเป็นต้องมีเงินมหาศาลอีกด้วย

ในทัศนะของข้าพเจ้า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นของคนท้องถิ่น ไม่ใช่ของข้าพเจ้า ของหน่วยราชการ หรือของคนอื่นๆ จากภายนอก สิ่งที่จะนำมาแสดงก็คือ เนื้อหาที่เป็นชีววัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นและเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วคนท้องถิ่นก็เป็นเจ้าของ ทำหน้าที่ดูแลกันเอง รวมทั้งการอธิบายและนำชมเท่านั้น เท่าที่แล้วมาการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอาจวิเคราะห์ได้เป็น ๒ อย่าง

อย่างแรก เป็นการจัดโดยคนจากภายนอกที่มีความรู้เรื่องการจัดพิพิธภัณฑ์ คำว่า "ท้องถิ่น" หมายถึง พื้นที่ไม่ใช่คนผู้รับผิดชอบ เช่น จากหน่วยราชการก็จะไปรวบรวมบรรดาโบราณวัตถุทั้งทางด้านโบราณคดีและชาติพันธุ์ภายในพื้นที่ของท้องถิ่นมาตั้งแสดง ผู้จัดนอกจากจัดตั้งสิ่งของในการแสดงแล้วยังกำหนดเนื้อหาที่ตนได้ตีความจากบรรดาวัตถุเหล่านั้นโดยไม่เชื่อมโยงไปถึงสภาพและความเป็นไปของสังคม-วัฒนธรรมท้องถิ่นแม้แต่น้อย

อย่างที่สอง เป็นการดำเนินการโดยคนในท้องถิ่น อย่างเช่น

พิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นตามวัด อันเนื่องมาจากพระภิกษุสงฆ์รวบรวมสิ่งของไว้ แล้วอาศัยลูกศิษย์ลูกหาจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้น แล้วนำสิ่งของที่สะสมไว้มาตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์แบบนี้เป็นเพียงแต่นำวัตถุที่เก็บไว้มาตั้งแสดงเท่านั้น หาได้พยายามสื่อ เจ้าของความหมายและเนื้อหาของสังคม-วัฒนธรรมแต่อย่างใดไม่ หลายๆ แห่งในชั้นแรกก็ดูน่าสนใจ แต่ความเป็นภาพสถิตจึงทำให้ดูบ่อยๆ ก็เบื่อ และเมื่อไม่มีการเปลี่ยนแปลงในไม่ช้าก็ปล่อยไปตามยถากรรม ซึ่งถ้าหากถูกปล่อยปละละเลยแล้ว พิพิธภัณฑ์เหล่านั้นก็มีสภาพเป็นโกดังเก็บของไป

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงคิดว่า การจะจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นนั้น สิ่งที่จะนำมาแสดงหาใช่รูปแบบอาคารพิพิธภัณฑ์และบรรดาโบราณวัตถุแต่เพียงอย่างเดียวไม่ หากจะต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาในด้านประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ตามชุมชนต่างๆ ในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน

ทั้งนี้เรื่องราวประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นจะเป็นตัวตั้งหรือเป็นสิ่งกำหนดให้ว่า จะเอาโบราณวัตถุประเภทใดมาจัดแสดง แต่ถ้าไม่ก็จำต้องหามาด้วยวิธีอื่น อาจแสดงจากภาพถ่าย หุ่นจำลอง ภาพเขียน หรืออื่นๆ เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางและหัวข้อในการจัดแสดง และเป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะหรืออีกนัยหนึ่งเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งจะนำไปสู่การแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม

ดังนั้นเมื่อมีการนำเอาเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งมาเปรียบเทียบกัน ก็จะแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความแตกต่างกันของท้องถิ่น

การตานก๋วยสลากที่วัดศรีสุทธาวาส อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะดำเนินเรื่องต่อไปก็ใคร่ทำความเข้าใจคำว่า "ท้องถิ่น" ในที่นี้เสียก่อน จะได้ไม่ไปซับซ้อนหรือสับสนกับคำว่าท้องถิ่นในที่อื่นๆ

ท้องถิ่นในที่นี้ข้าพเจ้าหมายถึง พื้นที่ในลักษณะภูมิประเทศหนึ่งที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ อาจจะเป็นพื้นที่ในเขตหุบเขา พื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำ พื้นที่ตามชายฝั่งทะเลก็ได้ พื้นที่ดังกล่าวนี้มีความกว้างขวางพอที่จะทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน [Community] ได้หลายชุมชน มีพื้นที่สาธารณะ [Public Space] ที่ไม่เป็นของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เช่น บริเวณที่เป็นป่าเขา บริเวณที่เป็นหนองบึงและแม่น้ำลำคลอง เป็นที่ลุ่มหรือทุ่งหญ้า

การแห่พระเวสเข้าเมือง ในงานบุญหลวงที่ค่านซ้าย จ.เลย

พื้นที่สาธารณะเหล่านี้แม้ว่าจะไม่เป็นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็ตาม แต่ก็เป็นสิ่งที่ชุมชนทุกชุมชนในท้องถิ่นเดียวกันร่วมกันดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันจนมีผลทำให้เกิดกฎเกณฑ์ ประเพณีหรือจารีตที่ป้องกันไม่ให้มีการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน รวมทั้งป้องกันการรุกล้ำจากบุคคลต่างถิ่นจากภายนอกด้วย

การปรับตัวของคนในแต่ละชุมชนเข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นตลอดจนการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันนั้นทำให้เกิดรูปแบบในการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตที่เหมือนกัน รูปแบบดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เรียกว่า ***วัฒนธรรมท้องถิ่น*** และสิ่งที่แสดงออกถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เด่นชัดก็คือบรรดาขนบประเพณี พิธีกรรมและจารีตที่คนในทุกชุมชนของท้องถิ่นมีเหมือนกัน

มีนิทานนิยายท้องถิ่นรวมทั้งภาษาท้องถิ่นที่สื่อกันได้ระหว่างกัน เช่น นิทานเรื่องพระรถเมรี ในท้องถิ่นอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ที่ถูกนำมากำหนดสถานที่ต่างๆ ของท้องถิ่นให้เป็นเอกภาพ เช่น เมืองพระรถ ถ้ำนางสิบสอง ฯลฯ

ในบริเวณพื้นที่สาธารณะมักจะมีการสร้างศาลผี ศาลเจ้า หรือวัด ให้ผู้คนในท้องถิ่นได้กราบไหว้และประกอบพิธีกรรมร่วมกันและดูแลร่วมกัน

ผู้คนในชุมชนต่างๆ ของท้องถิ่นมักมีประสบการณ์ร่วมกันในทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดสำนึกในความเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกันขึ้น

การสรงน้ำพระและเณร ในวันสงกรานต์ที่วัดจันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์

ท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นจะมีขนาดและความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมไม่เท่ากัน อันเนื่องมาจากพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่น บางท้องถิ่นอาจประกอบด้วยชุมชนบ้าน [Villages] เพียงไม่กี่ชุมชน ซึ่งก็มักเป็นท้องถิ่นที่ห่างไกลความเจริญของสังคมเมือง แต่บางท้องถิ่นก็มีขนาดใหญ่มีทั้งชุมชนบ้าน [Villages] และชุมชนเมือง [Town] อยู่ด้วยกัน

เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น [Local History] จึงมีได้ทั้งในระดับชุมชนบ้านและชุมชนเมือง

มีสิ่งหนึ่งเกี่ยวกับท้องถิ่น [Locality] และชุมชน [Community] ที่ข้าพเจ้าใคร่อธิบายเพิ่มเติมไว้ในที่นี้ก็คือ ในกระบวนการศึกษาและพัฒนาชุมชนในสังคมไทยขณะนี้ ได้มีนักวิชาการบางกลุ่มกำหนดพื้นที่สาธารณะที่เป็นป่าเขาว่าเป็นป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า เลยเป็นเหตุให้มีความขัดแย้งเกิดขึ้น

ประการแรก เป็นการดึงพื้นที่ป่าเขาที่เป็นพื้นที่สาธารณะอย่างหนึ่งให้กลายเป็นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งไป มีผลทำให้เกิดการเป็นเจ้าเข้าเจ้าของระหว่างชุมชนในท้องถิ่นเดียวกัน และประการที่สอง เป็นการละเลยพื้นที่สาธารณะอื่นๆ เช่น แม่น้ำลำคลอง หนองบึง และท้องถิ่นที่ลุ่ม ซึ่งพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ล้วนเป็นฐานเศรษฐกิจในระบบยังชีพของผู้คนในท้องถิ่นมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ เพราะเป็นที่ซึ่งมีอาหารและทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีพของมนุษย์ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้นเมื่อไปป้องกันแต่เพียงป่าเขาแต่เพียงอย่างเดียว ก็เลยเปิดโอกาสให้บุคคลจากภายนอกอาศัยอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้ามาบุกรุกยึดครองและแย่งทรัพยากรธรรมชาติในระบบยังชีพของคนในท้องถิ่นไปได้ กรณีเช่นนี้พบในท้องถิ่นแทบทุกภูมิภาคของประเทศไทย

ในขณะนี้ เช่น ในท้องถิ่นลุ่มน้ำสงครามระหว่างเขตจังหวัดนครพนมและสกลนคร ฯลฯ ได้มีนายทุนอาศัยการออกเอกสารสิทธิ์โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐให้ครอบครองพื้นที่ชุ่มน้ำ [Wetland] แห่งหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกรวมๆ กันว่า บุ่งทาม ในการรับรู้ของเจ้าหน้าที่รัฐเห็นว่า พื้นที่บุ่งทามเป็นพื้นที่ไร้ประโยชน์ [Wasteland] ใช้ทำอะไรไม่ได้ จึงออกเอกสารสิทธิ์ให้นายทุนไปทำประโยชน์ คือไปใช้ปลูกป่ายูคาลิปตัสรวมแล้วประมาณ ๔,๐๐๐ ไร่

แต่ในส่วนของชาวบ้านจากชุมชนบ้านในท้องถิ่น พื้นที่บุ่งทามแห่งนี้คือพื้นที่สาธารณะที่ใช้ร่วมกันในการหาอาหารและวัสดุตามธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต เช่น ฤดูแล้งก็เก็บเห็ด หน่อไม้ และสัตว์เล็กๆ ในขณะที่เมื่อถึงฤดูน้ำ น้ำท่วมก็เป็นที่จับหอย ปู ปลา และพืชพันธุ์ที่เกิดตามฤดูกาล ยิ่งกว่านั้นพื้นที่นี้ยังเป็นที่ที่ปลาและสัตว์น้ำนานาชนิดมาวางไข่อีกด้วย

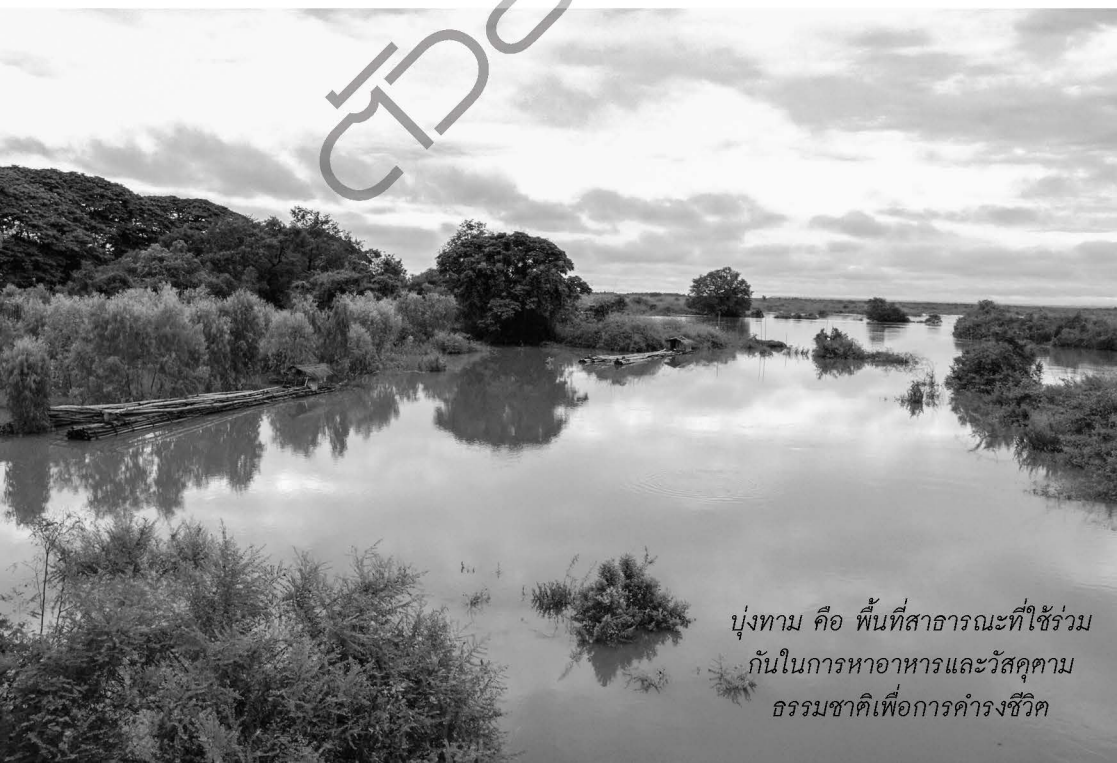

บุ่งทาม คือ พื้นที่สาธารณะที่ใช้ร่วมกันในการหาอาหารและวัสดุตามธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต

ในพื้นที่บุ่งทามก็มีที่ดอนเป็นป่า มีต้นไม้ใหญ่อยู่ส่วนหนึ่ง มองเห็นได้แต่ไกล ชาวบ้านกำหนดให้เป็นที่หวงห้ามศักดิ์สิทธิ์ มีศาลผีเป็นที่เคารพบูชา ไม่มีใครเข้ามาตัดไม้หรือล่าสัตว์จับหอย ปู ปลา แต่อย่างใด ผีคือผู้ที่ดูแลพื้นที่สาธารณะทั้งที่เป็นป่าและบุ่งทามเหล่านี้ การเข้ามาแสวงหาอาหารและผลประโยชน์จะต้องอยู่ในระดับพอดี ไม่มากเกินที่คนในสังคมท้องถิ่นเห็นว่าเป็นการทำลายและเห็นแก่ตัว ผู้ที่รักษากฎกติกานี้คือผีและชาวบ้าน เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผีกับคน และระหว่างคนต่อคน ด้วยการประกอบพิธีกรรมไหว้ผีเซ่นผีร่วมกันในเวลาที่กำหนดในรอบปี การยึดครองพื้นที่สาธารณะบุ่งทามอันเป็นฐานยังชีพของชาวบ้านตามชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่น เป็นผลให้เกิดการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและนายทุน ชาวบ้านพร้อมใจกันสู้ โดยเรียกร้องให้รัฐดำเนินการคืนพื้นที่สาธารณะนี้ให้กับชุมชนท้องถิ่นจนเป็นผลสำเร็จ เท่าที่ทราบขณะนี้นายทุนยอมรับเงื่อนไข แต่ขอเวลาผ่อนปรนในการจัดการกับบรรดาต้นยูคาลิปตัสที่ปลูกไว้ก่อน

ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เกิดปัญหา อันเนื่องมาจากการมีป่าชุมชนที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นลุ่มน้ำสงครามที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสมาก็คือ ในที่ประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม ได้มีคนใช้คำว่า "ป่า" กับพื้นที่บุ่งทาม โดยเรียกว่า "ป่าบุ่งป่าทาม" เลยทำให้เกิดการตีราคาค่าเสียหายพื้นที่บุ่งทามเป็นจำนวนต้นไม้ไป ซึ่งไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง ยิ่งกว่านั้นนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่งก็นำเรื่องความเป็นป่าของบุ่งทามมาตีความกันอย่างมากมาย ทำให้มองข้ามประเด็นที่สำคัญหลายๆ อย่างไป นับเป็นการเสียเวลาและเปลืองสมองเป็นอย่างยิ่ง

บุ่งทามในฤดูน้ำ น้ำจะท่วมมีสัตว์น้ำให้จับ และเป็นที่วางไข่ของสัตว์น้ำ ส่วนในหน้าแล้ง เป็นพื้นที่เก็บเห็ดเก็บหน่อไม้ได้

ถ้าจะมองคำว่า "ท้องถิ่น" ให้ลุ่มลึกไปกว่านี้ก็ใคร่เสนอว่า ท้องถิ่นนั้นหมายถึงสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Ecological Niche หรือ Micro Environment ณ ที่ใดที่หนึ่งที่มีมนุษย์ พืช สัตว์ ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวเองกับสภาพแวดล้อมเพื่อมีชีวิตอยู่ร่วมกัน

ดังนั้นการที่จะเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "วัฒนธรรม" [Culture] นั้น จึงต้องดูจากกระบวนการปรับตัวเองของมนุษย์เข้ากับสภาพแวดล้อมดังกล่าว ศักยภาพและกระบวนการปรับตัวเองกับสภาพแวดล้อมนั้น ทำให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมแตกต่างไปจากท้องถิ่นอื่นที่มีสภาพแวดล้อมธรรมชาติแตกต่างกันออกไป

ผู้ที่จะรู้เรื่องวัฒนธรรม ศักยภาพ และการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมของผู้คนในชุมชนในแต่ละท้องถิ่นอย่างถูกต้องและลุ่มลึกนั้น คงไม่มีใครดีกว่าคนในท้องถิ่นเอง นับเป็นเรื่องของภายในโดยแท้ แต่ทว่าการศึกษาทางวัฒนธรรมที่แล้วมานั้น มักเป็นเรื่องของคนภายนอกเข้าไปศึกษาให้กับคนภายในท้องถิ่นโดยการสัมภาษณ์ การเข้าไปสังเกต และการบันทึกคำบอกเล่าของคนภายในท้องถิ่นที่นำมาวิเคราะห์ตีความและเขียนเป็นเรื่องราวขึ้นมา

เรื่องเช่นนี้ถ้าหากทำกันจริงๆ โดยเฉพาะการเข้าไปอยู่ในท้องถิ่นด้วยเวลาที่ยาวพอสมควรจนปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมได้ดี และเป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่นเป็นอย่างดีแล้ว ก็อาจมีความเข้าใจอย่างลุ่มลึกได้แต่เท่าที่ทำกันมานั้นหาได้เป็นเช่นนี้ไม่ ส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมข้อมูลอย่างผิวเผินและมักง่าย สิ่งที่เห็นว่ามักง่ายในที่นี้ก็คือมักจะมาโอ่กันถึงเรื่องวิธีการศึกษา เช่น เป็นแบบคุณภาพหรือแบบปริมาณ แทนการพูดถึงความลุ่มลึกและความเข้าใจ จากการที่เข้าไปศึกษาลักษณะและสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นมา จุดอ่อนที่เห็นได้ในเรื่องนี้ก็คือเรื่องเวลา บางคนเข้าไปในท้องถิ่นเดือนละครั้งหรือเข้าไปอยู่เพียงเดือนหรือสองเดือนก็นำมาโอ่แล้ว

เพราะฉะนั้นเมื่อควบคุมมิติทางเวลาที่นักวิชาการหรือนักวิจัยจากภายนอกไม่อาจควบคุมได้ก็ต้องหาทางเลือก และทางเลือกที่ดีก็คือการให้เกียรติคนภายในเข้ามามีส่วนร่วม และต้องเป็นส่วนร่วมที่เสมอภาค เพราะที่แล้วมานั้น การมีส่วนร่วมของคนภายในเป็นสิ่งไม่เสมอภาค เท่าที่ปฏิบัติกัน คนภายในคือคนนำทางและให้ข้อมูล ช่วยเหลือในการติดต่อสอบถามกับชาวบ้าน โดยที่นักวิจัยจากภายนอกอาจจะอ้างหรือตอบแทนโดยให้ของ

ขวัญเท่านั้น แต่ถ้าจะให้เสมอภาค คนภายในที่ถูกเลือกควรมีฐานะเป็นนักวิจัยด้วย ซึ่งในที่นี้ข้าพเจ้าเรียกว่า ***"นักวิจัยท้องถิ่น"*** และปรับเปลี่ยนคำว่าวิจัยเสียใหม่ว่าเป็น ***"กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน"***

ท้องถิ่นจะเข้มแข็งมาจากข้างในอย่างแท้จริงได้ ก็ต่อเมื่อ "คนใน" ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัยท้องถิ่นตนเอง

การที่พิจารณาว่าการวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้นี้ต้องขอให้เกียรติท่านศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ที่แสดงความเห็นไว้ในที่ประชุมหารือกันในการจัดตั้ง สกว. ณ โรงแรมโซฟิเทล ที่จังหวัดกาญจนบุรี เป็นคำนิยามที่แสดงศักยภาพที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ อันเนื่องมาจากการค้นพบองค์ความรู้ใหม่ๆ ในสมัยนี้เป็นจำนวน

มากหาได้มาจากบรรดานักวิจัยที่เรียนจบการวิจัยมาจากมหาวิทยาลัยหรือสถาบันของรัฐแห่งหนึ่งแห่งใดไม่ ในทำนองตรงข้าม กลับมาจากบรรดาชาวสวน ชาวไร่ ที่ไม่เคยเรียนมหาวิทยาลัย ยกตัวอย่าง เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ฯลฯ

แต่ที่น่าละอายก็คือผลงานของผู้ที่ยกย่องว่าเป็นนักวิจัยดีเด่นหลายคนนั้น แท้จริงก็คือการเรียบเรียงนั่นเอง ซึ่งเกิดจากการเอาข้อมูลจากคนนั้นคนนี้จากหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้มาเชื่อมโยงและตีความใส่สีให้ดูมีอะไรแปลกตาไปเท่านั้นหาได้นำมาทำประโยชน์อะไรได้ไม่ ซึ่งแน่นอน วิธีการในการเรียบเรียง อ้างอิง และการเสนอข้อมูลออกมาเป็นเรื่องเป็นหนังสืออย่างมีระบบนั้น นักวิจัยจากภายในทำไม่ได้

เพราะฉะนั้นถ้าจัดการให้มีการร่วมมือระหว่างนักวิจัยจากภายในและภายนอกในลักษณะที่เสมอภาคแล้ว งานวิจัยก็จะออกมาอย่างลุ่มลึกและสมบูรณ์ด้วย

การวิจัยหรืออีกนัยหนึ่งคือกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในกับคนนอกนี้มีประโยชน์มหาศาลอยู่ ๒ อย่าง อย่างแรก ทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจที่แท้จริงและลุ่มลึก อันอาจนำไปใช้เป็นประโยชน์ได้หลายด้าน ส่วนอย่างที่สองคือ การพัฒนาคนท้องถิ่นให้รู้จักตัวเอง มีความรู้และมีความมั่นใจในตัวเองเท่ากับเป็นการปูพื้นฐานการศึกษา

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
ตัวอย่างของปราชญ์ชาวบ้าน
ที่เสนอแนวคิดเรื่องวนเกษตร
ที่มาของภาพ www.posttoday.com

ข้าพเจ้านึกถึงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
เพียงแค่อะไรก็ตามที่ขึ้นอยู่กับศักยภาพ
ของผู้คนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาความรู้
สิ่งของ สถานที่ อาคาร และทุนรอนในการจัดการแสดง
วิธีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มูลนิธิฯ
เกี่ยวข้องด้วยก็คือ ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง คอยแนะนำช่วยเหลือ
และสนับสนุนให้คนภายในท้องถิ่นจัดสร้างขึ้น ทั้งดูแลและถ่ายทอดความรู้
ให้แก่คนภายในด้วย ข้าพเจ้าคิดว่าการเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
ในลักษณะที่เป็นกระบวนการสร้างความรู้ ที่ไม่ติดกรอบติดรูปแบบและ
ลื่นไหลไปตามสถานการณ์และศักยภาพของท้องถิ่น
คือสิ่งที่อยู่ในทิศทางที่เหมาะสมที่นอกจากจะสามารถสร้างสำนึกร่วม
ของคนในสังคมได้แล้วยังเป็นสิ่งจำเป็นที่จะนำไปสร้าง
เป็นความรู้ท้องถิ่นให้เด็กได้เรียน
กันตามโรงเรียนอีกด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม

ตัวอย่าง

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

9 786167 811376

ราคา 260 บาท